

Шахсда толерантликни ривожлантириш –психологик муаммо сифатида

Султанмуродова Зилола Шухрат қизи

УрДУ педогогика факултети психология (фаолият турлари бўйича)
1 курс магистри

Аннотация

Ушбу мақолада толерантликнинг психологик хусусиятлари, инсонларда толерантлик шакллантириш, дунёо олимлари тамонидан толерантликнинг ўрганилиши ва hozirgi кунда толерантликни биз учун қанчалик аҳамиятга эгаллиги ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: толерантлик, адабтация, талабаларда бағрикенглик, этник идентиклик, толерантлик механизмлари.

Инсон яралибдики, яхшилик сари интилишга, яхши амаллари билан инсонлар кўнглидан жой олишга ҳаракат қилади. Албатта, баъзида эса хотиржамлик ва саховатни ҳам соғиниб қолади. Кўп нарсаларни ўрганади. Муҳими, ўрганишлари ичида асосийси илм бўлиб қолади. Маърифатли, саодатли бўлиб, жаҳолатга қарши ўз илми билан курашганлар орамизда минглаб топилиши мумкин. Илмсиз тараққиёт бўлмайди – жаҳолат саодатманд этмайди. Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Жаҳолатга қарши – маърифат” ни қурол қилган аجدодларимиздан бизгача етиб келган бой маънавий мерос ўзига хос нажот қалъаси, ҳимоя қўрғони вазифасини ўтайди. Шу боис ушбу улуғвор кадрият барча олиму фузалолар тамонидан улуғланган, муқаддас ва мўътабар китобларда юксак неъмат сифатида эътироф этилган. Бу жиҳатдан, Имом Ғаззолий, Махдуми Аъзам сингари алломаларимиз илмий мероси, айниқса, Бухоройи шарифнинг улуғ пирларидан мерос бўлиб қолган бой маънавий хазина – панд-ўғитлар беқиёс аҳамиятга эга.

Жаҳонда учинчи минг йилликда ижтимоий муносабатларнинг кескинлашуви, миллий ва этник низоларнинг кучайиши, диний қарама-қаршиликлари кенгайиб бориши ва бошқа тоқатсизлик билан боғлиқ

зиддиятлар жамиятларда, инсонларда толерантлик тафаккури ва кўникмаларини ривожлантиришни заруратга айлантirmoқда. Мазкур масалаларни бартараф этишнинг муҳим бўғини таълим-тарбия жараёни, хусусан олий таълимда толерант таълим муҳитини яратиш ҳисобланади. Айниқса талабаларда бағрикенглик, тоқатлилиқ, чидамлилиқ кўникмаларини ва ўзгаларни борича қабул қилиш дунёқарашини шакллантириш орқали бутун дунёда толерантликни ривожлантириш мумкинлиги келиб чиқмоқда.

Миллий бағрикенгликни таркиб топиши ва шаклланишига қаратилган тадқиқотлар узоқ ва яқин хориж олимлари Г.Оллпорт, Т.Мендельберг, Т.Адорно, Б.Барбер, Дж.Берри, Дж.Милль, Дж.Грейлар томонидан амалга оширилган. Г.У.Солдатова (коммуникатив толерантлик, этник стереотиплар), А.Г.Асмолов, И.М.Юсупов (толерантликни тарбиялаш), В.Ю. Хотинец, Г.Л. Бардиер (этник идентивлик ва толерантлик компонентлари), Е.И. Шлягина (толерантлик механизмлари ва омиллари)лар томонидан амалга оширилган илмий изланишларда бағрикенглик – инсон фаолиятининг асосий шакли сифатида ўрганилиб, унинг психологик хусусиятлари очиб берилган.

Мамлакатимиз олимлари томонидан этнопсихологик муаммоларга бағишланган кўплаб тадқиқот ишлари олиб борилган. Жумладан, М.Г. Давлетшин, Э.Ғ. Ғозиев, В.А. Токарева, В.М. Каримова, Ғ.Б. Шоумаров, Н.С. Сафаев, Б.М. Ботиров, М.Т.Исакова каби олимлар ва тадқиқотчилар этник қадрият генезиси, вазибалари ва тузилиши билан бевосита ёки билвосита боғлиқ муаммоларни чуқур ўрганган.

Толерантлик тушунчаси инглиз олими П.Медавар томонидан илмий ҳамжамиятга 1953 йилда кўчириб ўтказилган бегона тўқимага нисбатан организм иммун тизимининг чидамлилигини ифодалаш мақсадида таклиф этилган [57]. Фалсафада қомусий луғатда толерантликни чидам ва сабр-тоқат сифатида талқин этилади. Шунингдек, бу тушунчани бағрикенглик билан боғлаб, «ўзгаларнинг турмуш тарзи, хулқ-атвори, одатлари, ҳис-туйғулари, фикр-мулоҳазалари, ғоялари ва эътиқодларига нисбатан тоқатли, чидамли бўлиш, бир-бирига ўхшамаган одамларнинг бирга ахилликда яшашга интилишидир. Бирон бир инсонда ёки бирон бир бегона маданиятда бизга нимадур ёқмаслиги мумкин, бироқ улар ўзгаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига зиён етказмаса, жорий қонунларни бузмаса уларнинг мавжудлиги ва ривожланишини тан олишимиз керак». Шундай экан, толерантлик

Ўзгаларнинг хатти-ҳаракати ва фикр мулоҳазалари, ғоялари ва эътиқодларига тоқатли, чидамли ва кенгфёъллик билан муносабатда бўлишни англатади. Ўзгаларнинг фикрига, мулоҳазаларига ва эътиқодларига табиий равишда бўйсунитишни англатмайди. Ижтимоий ишга оид энциклопедик луғатда толерантликни бошқаларнинг маданий, ирқий ва бошқа тафовутларини тан олиш, кадрлаш ва ҳурмат қилиш, уларга бағрикенглик билан муносабатда бўлиш сифатида таърифланади .

Толерантлик бугунги кунда инсонлар ҳаётини тартибга солувчи кучли восита сифатида давлат тузилиши, ижтимоий тизимда ва инсон ҳуқуқларининг ривожланишида етакчи омил бўлиб қолмоқда. Шу нуқтаи назардан қараганда, талабаларда айнан “Ахборот соати” дарсларида толерантликни шакллантириш ўта муҳим психологик жараён саналади. Бу жараённи ташкил этишда эса ўқув воситалари ва ўқитувчининг ўрни бекиёс ҳисобланади. Зеро, толерантлик тушунчаси ўз таркибига чидам, бардош, ўзгаларнинг ҳаёт тарзи, фикрлаши, хатти-ҳаракати, қадриятларига тоқат қилиш, уларга ҳурмат назари билан қараш, атрофдагиларни камситмаслик каби тушунчаларни ҳам қамраб олган.

Ўзбек тадқиқотчиларидан бири М.Ҳажиеванинг фикрича, толерантлик турли ижтимоий ва эътиқодий тафовутларга эга инсонлар ва миллатларни бир бирига боғлаб, улар ўртасида дўстона муносабатни ва муҳитни яратиш орқали ижтимоий ривожланишни таъминлайди. Тадқиқотчи З.Ҳусниддинов эса, бу тушунчага қуйидагича таъриф беради: «толерантлик умумий маънода бирор нарса, ҳодисани, ўзгача фикр ва қарашни, ўз шахсий тушунчаларидан қатъий назар, имкон қадар чидам ва тоқат билан қабул қилишни англатади» . Айрим тадқиқотчилар эса, бу тушунчани ўзликни намоён этишга ҳурмат ва уни қандай бўлса, шундай қабул қилишдир, деган фикрни илгари суришади: «толерантлик – бу хилма-хилликдаги уйғунликдир. Бу жаҳон маданиятининг хилма-хиллиги, ўзлигимизни намоён қилиш шакллари ва инсоний фазилатларни ифодалаш усулларига ҳурмат ва уни қабул қилишдир». М.Бекмуродов ва Э.Каримовалар фикрича, ижтимоий-руҳий тасниф талабларига кўра, толерантлик англаган ва англамаган шаклда бўлади . Шу билан биргаликда, толерантликни миллатлараро, фуқаролараро, давлатлараро, аҳоли ёш қатламлараро, маданиятлараро, партиялараро, қадриятлараро, конфессиялараро, ҳудудлараро, уруғ-қабилалараро,

жамоалараро шакллари ажратиб кўрсатишади. Бошқа бир олим З.Хусниддинов фикрига кўра, «диний бағрикенглик эса виждон эркинлиги нуқтаи назаридан муҳим аҳамият касб этиб, бошқа шахсинг диний эътиқоди ўзга динга, унинг вакилларига ҳурмат билан муносабатда бўлишни, турли дин ҳамда конфессия вакиллари эътиқодида ақидавий фарқлар бўлишига қарамай, уларнинг ёнма – ён ва ўзаро тинч – тотув яшашини англатади. Диний толерантлик тўла ижтимоий тенг ҳуқуқлилик, инсон эркинлигига нисбатан зўравонликни қораловчи қарашлар ва муносабатларда яққол намоён бўлади» .

Ғарб олими Г.Айзенк толерантликни чидамлилик, муросасозлик ва ўзга олам билан мулоқотга киришига руҳсат бериш, унга нисбатан эркинлик ва тоқатлилик сифатида таърифлайди .

«Россияда чоп қилинган социологик луғатда толерантликка қуйидагича таъриф берилади:

а) Ёд одамнинг турмуш тарзи, хулқи, урф-одати, хиссиёти, фикри, ғояси, эътиқодига чидамлилик билан ёндашув;

б) ноқулай омилларни сезмай қолиш натижасида содир бўлган ходисаларга бағрикенглик билан ёндашув;

в) ноқулай, номақбул ҳиссий омиллар таъсирига ҳам чидам билан ёндашув» .

Яна бир олим М. Наттурно нуқтаи назари бўйича, «биз эркин ва онгли мавжудот бўлганлигимиз сабабли айбни атрофдагиларга ағдаришдек бидъатлардан холи бўлишимиз керак. Алалхусус, бу толерантликка алоқадор бўлиб, ушбу толерантликни узок муддат эркинликка тўсиқ бўлиб келган диний, этник ва иркий хурофатларни енгиб ўтиш йўлидаги уринишларимиз сифатида тафсивлаш мумкин»]. Шунингдек, «толерантлик – бу ёқмайдиган, хатто ёвуз деб ҳисобланувчи нарсаларга тоқат билан муносабатда бўлишдир» . Демак, толерантлик жуда кенг фалсафий тушунча бўлиб, ўзида тоқатли бўлиш, бағрикенгликни намоёйиш қилиш, турли ғоя, қараш ва эътиқодни тенг яшовчанлигини эътироф этиш ва уларга самимий муносабатда бўлиш тушунилади.

Юқоридаги таъриф ва муносабатлар асосида толерантлик тушунчасига муаллифлик таърифини ишлаб чиқдик: Унга кўра толерантлик - урф-одатлар, қарашлар, эътиқодларга нисбатан сабр-тоқатлилик, чидамлилик,

боадаблик, андишалиликни, турли ижтимоий ва эътиқодий тафовутларга эга инсонлар ва миллатларнинг олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшаши, дўстона муносабатни ва муҳитни англатади.

А.А. Реан бағрикенгликнинг икки турини ажратиб туради :

- классик (психофизиологик) бағрикенглик билан боғлиқ бўлган, яъни атроф-муҳитнинг турли таъсирларига нисбатан сезгирлик чегарасининг пасайиши билан боғлиқ бўлган шахвоний бағрикенглик;

- шахснинг муайян муносабатларини, унинг воқеликка бўлган муносабати тизимини шакллантириш билан боғлиқ бўлган, шахснинг атроф-муҳитга маълум реакциясига тайёр бўлишга йўналтирилган диспозицион бағрикенглик.

Тадқиқотчилар бағрикенгликни, аввало, тенгликни ҳурмат қилиш ва тан олиш, ҳукмронлик ва зўравонликни рад етиш, инсоният маданияти кўп қирралилиги ва хилма-хиллигини тан олиш, хулқ-атвор меъёрлари, бу хилма-хилликни бир хилликка камайтиришни рад етиш ёки ҳар қандай нуқтаи назарнинг устунлиги деб билишади. Ушбу талқинда бағрикенглик бошқаларнинг ҳуқуқларини тан олиш, бошқаларни тенг ҳуқуқли деб қабул қилиш, тушуниш ва раҳм-шафқатни талаб қилиш, бошқа халқлар ва маданиятлар вакиллари қандай бўлса, шундай қабул қилиш ва улар билан ўзаро муносабатда бўлиш истагини англатади. У ўзининг амалий ифодасини чидамлилик, ўзини ўзи бошқариш, узоқ вақт давомида салбий таъсирларга дош бера олиш қобилиятида ифодаланади.

А.В. Петровский "толерантлик" тушунчасини адаптив имкониятларни камайтирмасдан узоқ вақт давомида ноқулай таъсирларга дош бера олиш қобилияти деб таърифлаган. Умумий маънода бағрикенглик ҳар қандай ишда, ишда қатъият, қатъият ва чидамлилик ва чидаш қобилияти сифатида тавсифланади [30].

Психологияда “толерантлик” деганда унинг таъсирига нисбатан сезгирликнинг пасайиши, таҳликали вазиятга миллий жавоб бериш чегарасининг ошиши натижасида ҳар қандай ноқулай омилга жавоб йўқлиги ёки заифлашиши тушунилади.

Бағрикенглик - муносабатлардаги тинчлик учун ўз манфаатларини бузишга тайёрлик. Кучли томонларнинг манфаатлари заифларнинг манфаатларига тўғри келмаганлиги сабабли, манфаатларнинг бузилишини

хар хил йўллар билан тушуниш керак . Толерантлик - бу шахсиятнинг сифати ва ижтимоий ҳаёт ҳодисаси маданиятнинг энг юқори, асосий қадриятларига тегишли.

Хулоса қилиб айтганда, бағрикенглик ҳар қандай вазиятда одамга ўз иродасига қарши чиқмаслик, суҳбатдошни камситмаслик ва шахсий еркинлик принципини сақлаб қолиш имконини беради. Инсон ўзини қилмишидан хабардор бўлганда ўзини бағрикенг деб билади.

Ушбу толерантликни ҳаёт нормаси сифатида тушунишга асосланиб, бағрикенглик хатти-ҳаракатининг мезонлари инсоннинг қобилиятлари ва ижобий алоқаларга мойиллиги бўлади. Шундай қилиб, муҳим келишув нуқталарини, умумий манфаатлар соҳасини, мезбон жамият билан ўзаро муносабатда бўлиш истагини топишга тайёрлик янги ҳаётда ўз ўрнини топишда муваффақиятни кафолатлайди ва шунинг учун ҳам қулай ва самарали маданий мослашишга ёрдам беради янги майдон.

“Толерантлик” - бағрикенглик ҳисси ва бошқаларнинг фикрларига ҳурмат билан қараш, бу сизнинг ўзингизнинг фикрингизга тўғри келмайди. Бардошлик ҳар кимга ўз қарашларини еркин ифода этиш ҳуқуқини ва амалий ҳаётда одамларнинг ҳақиқий тенглигини беради, бу инсон ўз еътиқодидан воз кечмасдан, шу билан бирга бошқа одамларнинг фикрларига яхши муносабатда бўлишида намоён бўлади .

Зеро, бағрикенглик шахснинг индивидуаллиги барқарорлигини ва жамиятдаги шахснинг уйғун ривожланишини таъминлайди. Бағрикенглик тоқат қилмасликдан фарқли ўлароқ, кўп миллатли дунёда маданиятлараро ўзаро таъсир ўтказиш учун шарт бўлиб хизмат қилади. Унинг шаклланиши ўз халқига, унинг урф-одатлари, қадриятлари ва ютуқларига ҳурмат туйғусини тарбиялаш, дунёнинг бутун етник ва маданий хилма-хиллигини англаш ва қабул қилишни ўз ичига олади.

Research Science and
Innovation House

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдурахмонова З.Э. Ёшларда миллий бирлик туйғуси шаклланишининг ижтимоий-психологик хусусиятлари. Психол. фанл.номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т.: 2006. – 129 б.
2. Абидова З.А. «Тиббиёт ходимларида толерантликни шакллантиришнинг ижтимоий-психологик механизмлари», 19.00.05 – Ижтимоий психология. Этнопсихология (психология фанлари). пс.ф.б.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т., 2018.
3. Асмолов А.Г. На пути к толерантному сознанию. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.
4. Бардиер Г. Л. Социальная психология толерантности. Автореф. дисс. д. психол.н. – СПб.: 2007., – 45 стр.
5. Дяченко М.И. Кандыбович Л.А. Психологический словарь – справочник. – Минск.: Харвест, 2007. – 576с
6. Каримова Э. Толерантлик ва ҳозирги замон. // Ж. Фалсафа ва ҳуқуқ. – Т., 2008. – №3. – Б.51.

Research Science and Innovation House